

Проф. др Драган Јовашевић

Правни факултет Универзитета у Нишу

Доц. др Марина М. Симовић

Секретар Омбудсмена за дјецу Републике Српске и доцент на Факултету правних наука Универзитета „Апеирон“ у Бањој Луци

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И КАЗНЕНИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Све савремене државе у систему мјера друштвеног реаговања према учиниоцима кривичних дјела познају више различитих врста и мјера кривичних санкција. На тај начин се тежи индивидуализацији кривичне санкције према врсти и мјери сваком учиниоцу конкретног кривичног дјела, у складу са његовим психолошким карактеристикама, али и степену друштвене опасности која је наступила обимом и интензитетом проузроковане посљедице. Ипак, у систему кривичних санкција најчешће се примјењују различите врсте казни којима се учиниоцу кривичног дјела одузимају или ограничавају уставом и законима призната права и слободе. Међутим, тај систем казни мора бити у свему усклађен са релевантним европским стандардима.

Кључне ријечи: Кривично дјело; Учиниоца; Европски стандарди; Казна; Суд; Одмјеравање казне.

1. УВОД

Систем казни је скуп свих казни садржаних у кривичном законодавству државе, начин њиховог прописивања и изрицања, као и њихов међусобни однос.¹ У циљу што ефикасније борбе против криминалитета, сва савремена кривична законодавства предвиђају више врста

Драган Јовашевић, jovashana@ptt.rs.

Марина Симовић, marina.simovic@gmail.com.

¹ Вид. Д. Јовашевић, „Систем казни у новом кривичном законодавству Републике Србије“, *Право, теорија и пракса* 9-10/2007, 27–41.

казни, што је неопходно да би могла да се оствари индивидуализација у кажњавању, тј. да се сваком учиниоцу за конкретно кривично дјело одмјери казна којом се најбоље постиже сврха кажњавања. Према томе, постојање већег броја казни условљавају следећи фактори: а) потреба ефикасне и квалитетне борбе против криминалитета; б) потреба прилагођавања казне учиниоцу конкретног кривичног дјела ради остварења његове ресоцијализације; и в) хармонизација домаћих законских прописа о примјени казне према учиниоцима кривичних дјела сходно релевантним европским стандардима.

Стога, сва савремена кривична законодавства предвиђају више врста казни које се могу подијелити према различитим критеријумима.

1) С обзиром на самосталност у изрицању, казне се дијеле на: а) главне и б) споредне. Главне казне могу се изрећи самостално, а споредне казне не могу се изрећи самостално, већ само уз главну казну.

2) С обзиром на трајање, казне се дијеле на: а) трајне и б) временске. Трајне казне се изричу за цијели живот осуђеног, па се називају и доживотне казне. Временске казне се изричу за пресудом суда одређено вријеме.

3) С обзиром на добра која погађа, казне могу да буду: а) против живота, б) против тјелесног интегритета, в) против слободе, г) против имовине, д) против грађанских права.

4) С обзиром на начин прописивања, казне се дијеле на: а) алтернативне и б) кумулативне. Казне су алтернативно прописане када суд изриче само једну од више прописаних казни у закону. Кумулативно су прописане казне када суд изриче све прописане казне учиниоцу кривичног дјела.

Тако, Кривични законик Републике Србије² из 2005. године у члану 43 предвиђа да се према учиниоцима кривичних дјела могу изрећи следеће казне:

- а) Затвор (лишење слободе);
- б) Новчана казна;
- в) Рад у јавном интересу; и
- г) Одузимање возачке дозволе.

Систем казни у Републици Србији има следеће карактеристике:

- 1) Постојање малог броја казни;
- 2) Законитост у изрицању казни.

Суд може изрећи само ону казну која је законом предвиђена за кривично дјело прије него што је дјело извршено, осим у случају изрицања новчане казне која се може изрећи и: а) када није прописана за кривич-

² У даљем тексту: Кривични законик.

но дјело ако је оно учињено из користољубља и б) када је законом прописано да се учинилац може казнити затвором или новчаном казном, а суд као главну казну изрекне казну затвора.

3) За једно кривично дјело може се изрећи само једна главна и једна споредна казна.

2. ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ О ПРИМЈЕНИ КАЗНИ

За даљи развој и унапређење казног система свих европских држава, па тако и Републике Србије, од посебног значаја је Препорука број П(92)17 Комитета министара Савјета Европе државама чланицама о досљедности приликом одређивања казни, која је усвојена октобра 1992. године.³ Наиме, државама чланицама Савјета Европе су, на овај начин, упућене слједеће препоруке које се односе на:

1. Разлоге за одређивање казне;
2. Структуру казни;
3. Олакшавајуће и отежавајуће околности – одмјеравање, индивидуализацију казне; и
4. Проблем поврата (рецидива).

2.1. Стандарди за одређивање казни

Казна представља законом прописану мјеру друштвене реакције коју суд у законом прописаном поступку, у циљу заштите најзначајнијих друштвених добара и вриједности, изриче пунољетном учиниоцу скривљено извршеног кривичног дјела. С обзиром на различите врсте кривичних дјела према природи, тежини и сл. и различите врсте њихових учинилаца са својим психолошким специфичностима, сва савремена кривична законодавства у посебном дијелу кривичног закона прописују више врста казни. Тај систем казни у националним законодавствима мора да испуни слједеће европске стандарде:

1) Законодавац или други надлежни орган, тамо гдје то уставна начела и правна традиција дозвољавају, настоји да прокламује шта се сматра разлозима за одређивање казне;

2) Без обзира на прокламоване разлоге за одређивање казне, треба избјегавати несразмјерност између тежине кривичног дјела и казне за њега;

3) Разлози за одређивање казне треба да буду у складу са савременим и хуманом криминолошком политиком, нарочито у погледу мањег

³ Вид. Савјет Европе, 27–32.

коришћења затворске казне, а ширег примјењивања санкција и мјера у оквиру заједнице, спровођења политике декриминализације, коришћења мјера одвраћања – посредовање, накнада штете жртвама; и

4) Приликом предлагања, односно изрицања казни треба узети у обзир вјероватан утицај казне на индивидуалног учиниоца како би се избјегле уобичајене недаће, те да се, евентуално, не би угрозило превапитање учиниоца.

Како би се наведени стандарди од стране појединих националних кривичних законодавстава заиста и примјењивали у сваком конкретном случају, Савјет Европе је утврдио и стандарде неопходно везане за структуру казни. То су, између осталих, сљедећи европски стандарди.⁴

1) Распон могућих казни не би требало да буде сувише широк, како се судови не би превише на њега ослањали у погледу релативне тежине дјела. Државе би требало да размотре могућност градирања кривичних дјела према степену тежине, али под условом да минималне казне, тамо гдје то одговара, не спречавају суд да узме у обзир конкретне околности.

2) Гдје год одговара уставу и традицији правног система, требало би размотрити додатне технике јачања досљедности код одређивања казни, као што су двије технике које се користе у пракси: а) „оријентирани за одређивање казни“ – распон казни за различите подврсте истог кривичног дјела у зависности од присуства, односно одсуства отежавајућих или олакшавајућих околности, а судови имају дискреционо овлашћење да одступе од тих оријентира; и б) „полазне основе“ – основна казна за различите подврсте истог кривичног дјела од које суд полази навише или наниже, цијенећи олакшавајуће и отежавајуће околности.

3) Затворске казне представљају крајње санкције које треба изрицати у случајевима када би изрицање друге казне очигледно било неадекватно тежини учињеног дјела. Када је то потребно, могу се изградити негативни критеријуми за искључење коришћења затворског кажњавања, посебно у случајевима када се ради о малој материјалној штети.

4) Законодавац би требало да предвиди коришћење незатворских санкција или мјера умјесто казне затвора.

5) Требало би размотрити градирање постојећих незатворских санкција у смислу њихове релативне оштрине, имајући у виду не само различите облике санкција (условна казна, новчана казна), већ и различите степене оштрине. Таквим градирањем, суду би се омогућило да одабере незатворску казну адекватну за сваког учиниоца.

⁴ Вид. Б. Петровић, Д. Јовашевић, *Кривично право Босне и Херцеговине, Општи дио*, Сарајево 2005, 327–329.

б) У погледу новчане казне, она треба да одговара материјалним могућностима учиниоца коме је изречена, а у случају њеног неплаћања треба избјегавати замјену казном затвора, при чему би државе требало да истраже друге облике незатворског начина извршења плаћања новчане казне, укључујући обустављање плаћања и примјену казне.

2.2. Стандарди за одмјеравање казни

Када суд у сваком конкретном случају, на бази непосредно изведених личних и материјалних (стварних) извора доказа, донесе одлуку да је одређено лице са кривицом учинило кривично дјело које му је стављено на терет оптужним актом овлашћеног тужиоца, тада треба и да му одреди врсту и мјеру казне. То је процес одмјеравања казне који треба да задовољи сљедеће услове:

1) Казна мора бити сразмјерна тежини учињеног кривичног дјела (с обзиром на обим и интензитет проузроковане последице, вријеме, мјесто, начин и средство извршења дјела);

2) Казна мора да одговара степену кривице учиниоца;

3) Казна треба да служи остварењу заштитне (гарантивне) функције кривичног права;

4) За свако кривично дјело прописани су посебни казнени оквири (распон прописаних казни у посебном дијелу кривичног закона за свако поједино кривично дјело).

У овом поступку, од посебног су значаја европски стандарди који постављају основе за одмјеравање казне учиниоцу сваког појединачног кривичног дјела, примјеном олакшавајућих и отежавајућих околности као што су:

1) Околности које отежавају или ублажавају казну морају бити у складу са прокламованим разлозима за одређивање казни;

2) Најважније олакшавајуће и отежавајуће околности морају бити појашњене у оквиру права, односно судске праксе, као што у пракси треба дефинисати оне околности које се не сматрају релевантним у односу на одређена кривична дјела;

3) Чињенични основ за одмјеравање казне треба увијек исправно доказати ван сваке сумње;

4) Претходна осуђиваност учиниоца (поврат) који мора да испуни више посебних услова, као што су:

а) Поврат се ни у једној фази система кривичног правосуђа не треба користити механички као околност која иде на штету осуђеног;

б) Можда је оправдано да се претходни кривични досије осуђеног узме у обзир, ипак казна за ново дјело треба да буде сразмјерна управо његовој тежини;

в) Дејство поврата треба да зависи од конкретних карактеристика претходног кривичног досијеа учиниоца, али то дејство треба умањити или поништити – ако постоји значајан период без криминала прије садашњег кривичног дјела, ако је садашње кривично дјело лакше или ако су претходна кривична дјела лакше природе и ако је учинилац дјела још увијек млад.⁵

3. ОДМЈЕРАВАЊЕ КАЗНЕ

Различити су облици и видови противправног понашања појединаца и група којима се повређују или угрожавају заштићена друштвена добра и вриједности. За учиниоце ових понашања закони свих држава предвиђају кривичне санкције које се темеље на принципу правичности – да сваки учинилац кривичног дјела буде кажњен за учињено дјело. Међутим, да би суд у складу са законом одређеним правилима учиниоцу кривичног дјела могао да изрекне једну или више казни или других кривичних санкција, потребно је да буду испуњени услови предвиђени одредбама Кривичног законика.⁶ Ти услови односе се на систем правила о одмјеравању казне која треба да буде индивидуализована конкретном учиниоцу конкретног кривичног дјела и саображена са сврхом кажњавања.⁷ Одмјеравањем казне суд врши индивидуализацију казне на тај начин што учиниоцу кривичног дјела изриче казну која ће по врсти и висини пружити највеће изгледе за остварење сврхе казне, односно заштите друштва и друштвених добара, с једне стране, те остварење специјалне превенције осуђеног лица, с друге стране. На готово истовјетан начин, надлежни државни органи одмјеравају казне и учиниоцима других врста јавноправних деликата: привредних преступа и прекршаја.

Одмјеравање казне је одређивање врсте и висине казне која се изриче учиниоцу за кривично дјело.⁸ Код одмјеравања казне морају се

⁵ Види М. Кокољ, Д. Јовашевић, *Кривично право Републике Српске, Општи и посебни дио*, Бијељина 2012, 198–201.

⁶ Види Д. Јовашевић, *Коментар Кривичног закона СР Југославије*, Београд 2002, 246–257.

⁷ Сматра се да је примарни задатак суда да одмјери казну тако да њоме буду остварене све сврхе кажњавања – односно да се њоме изравна кривица учиниоца и оствари ретрибуција, уз истовремено остварење специјалне и генералне превенције (П. Новоселец, *Општи дио кривичног права*, Загреб 2004, 399).

⁸ У правној теорији, али и у иностраном кривичном законодавству (Хрватска) се умјесто појма „одмјеравање казне“ користи појам „избор врсте и мјере казне“ који може да буде: 1) законски избор и 2) судски избор (Ж. Хорватић, *Кривично право, Општи дио*, Загреб 2003, 182).

узети у обзир околности како би се учиниоцу одредила казна по врсти и висини која би одговарала тежини учињеног кривичног дјела и степену кривице његовог учиниоца и са којом би се најбоље могла остварити сврха кажњавања. У одређивању казне учиниоцу за одређено кривично дјело могу да учествују разни државни органи, па се тако разликују: а) законско, б) судско и в) административно (пенитенцијарно) одмјеравање казне. У правној теорији се могу наћи и таква схватања која разликују само законско и судско одмјеравање казне, при чему неки аутори истичу да само судско одмјеравање казне представља одмјеравање казне у правом смислу ријечи, док законодавац само врши оквирно одмјеравање казне *in abstracto*.

3.1. Законско одмјеравање казне

Законско одмјеравање казне⁹ је одмјеравање које врши законодавац приликом прописивања кривичних дјела у закону. Прописујући поједина противправна понашања као кривична дјела, у посебном дијелу Кривичног законика законодавац одређује врсту и висину казне која се за та дјела може изрећи њиховим учиниоцима од стране суда. Законодавац, на бази уопштавања бројних конкретних облика испољавања једног противправног понашања, ствара кривично дјело као општи и апстрактни појам, који у себи може да обухвати све те разноврсне облике, а затим одређује и казну која по врсти и висини треба да одговара тежини тог апстрактно одређеног кривичног дјела. То је начин прописивања казни који се јавља у два вида: а) у општем дијелу закона се прописују врсте и општи минимуми и максимуми свих прописаних казни и б) у посебном дијелу закона се код сваког појединог кривичног дјела прописује врста и посебни минимум и максимум казне.¹⁰

При прописивању казне законодавац може да поступи на више начина: 1) да пропише једну или више казни за поједино кривично дјело (у случају прописивања више казни, законодавац може да их пропише: а) кумулативно – када је суд обавезан да изрекне све прописане казне и б) алтернативно – када се суду оставља могућност избора једне од више прописаних казни); 2) да пропише главне и споредне казне; 3) да пропише трајне и временске казне; и 4) да пропише апсолутно одређене и релативно одређене казне. На тај начин, одређена казна одговара степену тежине и опасности кривичног дјела узетог апстрактно. При одмјеравању казне на овај начин законодавац може да примијени више система: а)

⁹ Д. Јовашевић, *Лексикон кривичног права*, Београд 2011, 318.

¹⁰ Вид. Д. Јовашевић, „Избор врсте и мјере казне у кривичном поступку“, *Правна ријеч* 15/2008, 487–503.

систем апсолутно неодређених казни (систем арбитражних казни), б) систем апсолутно одређених казни и в) систем релативно одређених казни.

Систем апсолутно неодређених казни постоји када законодавац не одређује казну по врсти и по висини у самом законском тексту, већ препушта суду да, по свом нахођењу и слободном уверењу, сам одреди врсту и висину казне коју ће изрећи учиниоцу за конкретно кривично дјело. Сем тога, закон не одређује никаква правила за одмјеравање казне, нити поставља каква ограничења суду. Овај систем одмјеравања казне омогућава потпуно остварење принципа индивидуализације казне јер је изречена казна од стране суда саображена, прилагођена конкретно испољеној тежини учињеног дјела и степену кривице његовог учиниоца. Но, истовремено, то је и мана овог система јер води арбитражности суда, односно неуједначености праксе у изрицању казни. Он је и неправичан систем за одређивање казне јер се њиме крши и принцип једнакости свих пред законом.

Према систему апсолутно одређених казни (који је први пут уведен француским револуционарним Кривичним закоником из 1791. године – *Code pénal du 25 septembre 1791*), законодавац одређује врсту и висину казне за поједина кривична дјела тако да је суд дужан да изрекне прописану казну чим установи да је извршено кривично дјело за које је она предвиђена. На тај начин, загарантована је правичност у кажњавању, као и једнакост свих пред законом, али је практична примјена ових законских рјешења водила у другу неправичност, будући да суд није могао да узме у обзир конкретне околности учињеног дјела и личност сваког појединог учиниоца таквог дјела при одређивању врсте и мјере изречене казне.

Коначно, према систему релативно одређених казни (који је први пут уведен у француском Кривичном законнику из 1810. године – *Code pénal le 12 février 1810*, а потом је прихваћен у највећем броју савремених закона), законодавац одређује врсту казне и њен минимални и максимални износ за свако поједино кривично дјело, дајући тиме границе у којима суд може да се креће код изрицања казне у конкретном случају. Овај систем одмјеравања казне омогућава прилагођавање казне индивидуалним карактеристикама учиниоца кривичног дјела и самом дјелу. На тај начин, у потпуности се стварају претпоставке за остварење принципа индивидуализације казне. Овако одређене границе казне за свако поједино кривично дјело представљају посебан минимум и посебан максимум. Посебан минимум означава доњу границу, а посебан максимум горњу границу прописане казне за поједино кривично дјело у посебном дијелу Кривичног законика.

Постоје, такође, и општи минимум и општи максимум којим се одређују границе појединих врста казни које су предвиђене у одредбама

општег дијела Кривичног законика. Општи минимум означава доњу границу испод које се та врста казне не може уопште изрећи, а општи максимум горњу границу изнад које се та врста казне такође не може изрећи. Код одређивања посебног минимума и максимума законодавац може да поступи на више начина: а) да одреди само посебан минимум при чему се посебни максимум поклапа са општим максимумом одређене врсте казне, б) да одреди само посебни максимум казне за поједино кривично дјело при чему се посебни минимум поклапа са општим минимумом те врсте казне и в) да одреди само врсту казне која ће бити изречена за кривично дјело, без одређивања посебног минимума и максимума, што значи да се посебни минимум и максимум поклапају са општим минимумом и максимумом казне.

3.2. Судско одмјеравање казне

Други начин одмјеравања казне у кривичном праву је судско одмјеравање казне.¹¹ То је одмјеравање казне учиниоцу кривичног дјела које врши суд у конкретном случају. Пошто установи да је одређено лице криво за извршено кривично дјело, суд приступа одмјеравању казне.¹² Задатак суда се састоји у утврђивању, односно доказивању (извођењем свих расположивих личних и материјалних извора доказа у фази доказног поступка на главном претресу) да је једно лице (окривљено лице коме је одређено кривично дјело оптужним актом овлашћеног тужиоца стављено на терет) заиста и учинило то кривично дјело, те да је за исто дјело криво. То су двије основне претпоставке за одмјеравање казне. Тек последице тога суд приступа утврђивању свих осталих околности од значаја за одмјеравање казне.

Колика ће улога суда бити у поступку одмјеравања казне учиниоцу кривичног дјела, зависи од прихваћеног система законског одмјеравања казне.¹³ Данас је систем релативног одређивања казне опште-

¹¹ Вид. Б. Петровић, Д. Јовашевић, „Значај олакшавајућих и отежавајућих околности при одмјеравању казне у кривичном праву“, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву* 51/2008, 431–454.

¹² Задатак је суда да из правних одредница у законском опису кривичног дјела препозна и утврди подударност неког понашања са тим описом и да од прописаних казни изабере управо за то понашање потребну и одговарајућу врсту и мјеру кривичноправне принуде садржане у казни и тиме правно обликује конкретно кривично дјело као јединство његовог оствареног описа и стварно примјењене казне. Законодавац прописује мјерила кажњавања, а суд наставља његову дјелатност тиме што на сваки животни случај примјењује та мјерила. Задатак суда, дакле, није сведен или ограничен само на посредничку улогу између закона и стварности. Суд не примјењује само мисаоне творевине у апстрактном законском изразу на стварне догађаје у животу, већ и примјеном казне доприноси коначном обликовању закона (Ж. Хорватић, 183).

¹³ Вид. Д. Јовашевић, В. Икановић, *Кривично право Републике Српске, Општи дио*, Бања Лука 2012, 250–254.

усвојен у кривичном законодавству. Предност овог система је што омогућава суду да игра активну улогу у одмјеравању казне у конкретном случају. Да би суд у Републици Србији што боље остварио своју улогу, Кривични законик у члану 54 предвиђа општа правила о одмјеравању казни. То је редовно одмјеравање казне. При овом одмјеравању казне суд је дужан да поштује сљедећа правила: а) да одмјери казну у границама законом прописане казне за то дјело, дакле у границама посебног минимума и посебног максимума прописане казне; б) да, при томе, има у виду сврху кажњавања одређену у члану 42 Кривичног законика; и в) да узме у обзир све олакшавајуће и отежавајуће околности, од којих неке као типичне, закон таксативно наводи, али, при томе, оставља слободу суду да узме у обзир и друге околности везане за личност учиниоца кривичног дјела – ако то нађе за сходно у конкретном случају.

Приликом одмјеравања казне пред судом, често се поставља проблем антиномије сврхе кажњавања. Ради се о ситуацијама када различите сврхе кажњавања захтијевају различиту врсту и мјеру казне према учиниоцу кривичног дјела у конкретном случају, па се суд налази у дилеми којој од ових сврха кажњавања треба дати предност. Овај проблем нарочито је изражен у случајевима када се као сврха кажњавања (која, истина, законом није изричито предвиђена) јави ретрибуција у смислу одмазде и зла према учиниоцу кривичног дјела, што често одговара принципима правичности и сразмјерности. Тада овако постављена сврха казне треба да постави горњи лимит при одмјеравању казне, при чему се узима да одређена казна остварује истовремено и циљеве генералне (опште) превенције.

Поред редовног одмјеравања казне, Кривични законик предвиђа у чл. 55–63 и посебна (допунска) правила помоћу којих суд изузетно може да врши одмјеравање казне са циљем да је индивидуализира и тако учини сразмјерном тежини извршеног дјела и степену кривице његовог учиниоца.

3.3. Административно одмјеравање казне

У неким државама (поједине федералне државе САД) примјењује се и административно (пенитенсијарно) одмјеравање казне према коме казну одмјеравају административни органи – органи управе, администрација у установама за извршење казне (казнено-поправне установе). Одмјеравање казне се, у овом случају, врши у току самог поступка извршења казне и оно је могуће само код казне лишења слободе. У овом систему, суд у пресуди донесеној у кривичном поступку одређује само врсту казне, а конкретан, ефективан износ (дакле ефективно трајање) изречене казне утврђује административни орган који извршава казну. Административно одмјеравање казне оправдава се чињеницом да суд није у могућности да одреди какво ће

понашање имати осуђени у току извршења казне и колико ће бити потребно времена за његово преваспитавање. Пошто се то може утврдити само у току извршења казне лишења слободе, онда је природно да то одмјеравање врше органи који извршавају ову казну. Административно одмјеравање казне противно је принципу законитости и, као такво, не пружа довољно гаранција осуђеним лицима да неће бити злоупотријебљено. Такође, оно ствара осјећај неизвјесности што дјелује дестимулативно на осуђена лица.

4. ОЛАКШАВАЈУЋЕ И ОТЕЖАВАЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ СРБИЈЕ

При редовном или уобичајеном одмјеравању казне учиниоцу кривичног дјела суд у кривичном поступку утврђује све олакшавајуће и отежавајуће околности како би, у оквиру законом прописане казне, одредио врсту и мјеру казне којом се на најпотпунији начин може остварити сврха кажњавања. Дакле, олакшавајуће¹⁴ и отежавајуће околности су околности које се односе на кривично дјело или учиниоца, а које утичу да казна буде мања или већа у границама које су законом прописане за учињено дјело. То су околности које карактеришу конкретно кривично дјело и његовог учиниоца, а које имају утицај на избор врсте и мјере казне у конкретном случају. Околности које утичу да се учиниоцу изрекне блажа казна у оквиру посебног минимума и посебног максимума називају се олакшавајућим, док се околности које утичу да се изрекне строжија казна називају отежавајућим. Олакшавајућим и отежавајућим околностима врши се индивидуализација казне, њено саобраћавање и прилагођавање тежини кривичног дјела и степену кривице његовог учиниоца. Примјеном ових околности могуће је да се учиниоцима истих дјела изрекну различите казне. Оне, дакле, имају такав значај да дају криминалнополитичку карактеристику учиниоца кривичног дјела.¹⁵

¹⁴ Као олакшавајуће околности у судској пракси сматране су: чињеница да окривљени живи у ванбрачној заједници (пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 243/2003); чињеница да је окривљени на свом радном мјесту био изазван од стране оштећеног (пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 1999/2003); чињеница да је окривљени одлучио да живи у манастиру због чега је од игумана и братства манастира, гдје већ дуже борави, добио увјерење да ће му се након издржане казне омогућити останак у тој средини (пресуда Врховног суда Србије, Кж. 1281/2003); ако је код кривичног дјела неовлашћеног коришћења туђег возила оно враћено у дијеловима и дјелимично оштећено (пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 3240/2007); битно смањена урачуњљивост у вријеме извршења кривичног дјела и непридруживање оштећеног кривичном гоњењу, могу имати карактер нарочито олакшавајуће околности код одмјеравања казне (пресуда Врховног суда Србије, Кж. 283/2008).

¹⁵ Вид. Д. Јовашевић, „Одмеравање казне у кривичном праву – олакшавајуће и отежавајуће околности“, *Ревија за криминологију и кривично право* 2/2010, 129–145.

Код извршења кривичног дјела јавља се низ различитих околности које су везане: а) за кривично дјело (објективне околности); и б) за учиниоца кривичног дјела као људско и друштвено биће (субјективне околности). Те околности су различите по свом настанку и дејству на одмјерену казну. Због те различитости се и поставља проблем како да се оне законски регулишу да би се онемогућила арбитрерност и злоупотреба њихове примјене, а да се ипак омогући суду да има активну и стваралачку улогу у одмјеравању казне на бази процјене дејства свих околности конкретног дјела.

Стога, поједина кривична законодавства примјењују различита рјешења:

1) Да се у закону таксативно наведу све околности које суд мора узети у обзир код одмјеравања казне чиме се обезбјеђује законитост и спрјечава произвољност, али се ограничава слобода суда, тако да он не може да узме у обзир околност која није предвиђена у закону, без обзира на њен стварни утицај у конкретном случају;

2) Да се суду даје слобода тако што га закон овлашћује да узме у обзир све околности једног случаја, не наводећи које су то околности појединачно, што значи да је слобода суда дошла до пуног изражаја, али је тиме створена могућност за велику шароликост и произвољност;

3) Да се у закону таксативно наброје околности које суд мора узети у обзир, уз истовремено давање овлашћења суду да може узети у обзир и друге околности ако сматра да су у конкретном случају од значаја за правилно одмјеравање казне, при чему није унапријед одређено какав значај имају ове околности.

Кривични законик олакшавајуће и отежавајуће околности одређује у оквиру општих правила о одмјеравању казне када у одредби члана 54 налаже суду да учиниоцу кривичног дјела одмјери казну:

1) У границама које су законом прописане за извршено дјело;

2) Имајући у виду сврху кажњавања;¹⁶ и

3) Узимајући у обзир све околности које утичу да казна буде мања или већа, а нарочито: а) степен кривице, б) побуде из којих је дјело извршено, в) јачину угрожавања или повреде заштићеног добра, г) околности под којима је дјело извршено, д) ранији живот учиниоца, њ) његове личне прилике, е) његово држање послје учињеног кривичног дјела, а нарочито његов однос према жртви кривичног дјела и ж) друге околности које се односе на личност учиниоца. При одмјеравању новчане казне у одређеном (фиксном)

¹⁶ Сврха кажњавања је идеја водила за одмјеравање казне. Примарни је задатак суда да казну одмјери тако да њоме буде остварена сврха кажњавања. Казна се мора одмјерити тако да се њоме изравна кривица и оствари ретрибуција, али истовремено и да се оствари генерална и специјална превенција (П. Новоселец, 399).

износу, суд узима у обзир и имовно стање учиниоца. То значи да суд при одмјеравању казне има у виду три критеријума: а) границе прописане казне, б) остварење сврхе кажњавања и в) олакшавајуће и отежавајуће околности.

Све олакшавајуће и отежавајуће¹⁷ околности могу се подијелити, зависно од тога да ли се односе на кривично дјело или његовог учиниоца – на објективне и субјективне. Као објективна околност сматра се јачина угрожавања или повреде заштићеног добра (дакле обим и интензитет проузроковане посљедице кривичног дјела). Као субјективне околности сматрају се: степен кривице, побуде из којих је дјело учињено, ранији живот, личне прилике и држање учиниоца последице учињеног кривичног дјела. Околности под којима је дјело извршено могу да буду објективне и субјективне природе. Овакво одмјеравање казне, с обзиром на карактеристике учиниоца дјела (субјективна индивидуализација) и одмјеравање казне у односу на карактеристике кривичног дјела (објективна индивидуализација) прераста у јединствену субјективно-објективну индивидуализацију казне.

Поред таксативно наведених типичних околности које могу да имају карактер олакшавајућих или отежавајућих, код одмјеравања казне законодавац је обавезао суд да узме у обзир и друге околности које се односе на личност учиниоца. Код извршења појединих дјела могу се јавити субјективне околности које имају специфичан карактер и не спадају ни у једну од наведених категорија (старост, климактеријум, сенилност, посебна стручност, степен образовања, осјећајност, безосјећајност, грубост). Утицај ових околности може бити значајан код извршења кривичног дјела, а тиме и за одмјеравање казне. Све ове околности суд узима у разматрање и цијени њихов утицај на казну коју треба да утврди и изрекне.

¹⁷ Као отежавајуће околности у судској пракси сматране су: чињеница да је оптужени у својству припадника полиције на свом радном мјесту грађанину нанео повреду (пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 266/2004); чињеница да је оптужени кривично дјело извршио у ходнику судске зграде, након изласка из суднице (пресуда Окружног суда у Чачку, Кж. 50/2005); када оптужени који има 40 година подстрекава на извршење кривичног дјела лице које је од њега млађе 18 година (пресуда Врховног суда Србије, Кж. 1096/2005); количина опојне дроге од 350 грама коју је окривљени ставио у промет (пресуда Врховног суда Србије, Кж. Ок. 3/2006); чињеница да је окривљени у досадашњем животу као малољетник долазио у сукоб са законом и вршио кривична дјела (пресуда Врховног суда Србије, Кж. 606/2006); понашање окривљеног последице извршеног кривичног дјела убиства када је ставио пиштољ у руку убијене, фингирајући самоубиство прије него што је побјегао са лица мјеста (пресуда Врховног суда Србије, Кж. 697/2006); чињеница да се окривљеном судило у одсуству не може се узети као отежавајућа околност приликом одмјеравања казне (пресуда Врховног суда Србије, Кж. 1520/2006); када је окривљени за дјело увреде увриједио малољетну оштећену (пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 3506/2006); раније осуде окривљеног које су биле брисане (пресуда Окружног суда у Суботици, Кж. 377/2008); када је окривљени у пет наврата употријебио туђу платну картицу на више банкомата (пресуда Окружног суда у Суботици, Кж. 63/2009).

Код сваког извршеног кривичног дјела појављује се више околности од којих су неке олакшавајуће, а друге отежавајуће. Поступак суда код оцјене дејства ових околности може да буде:

- а) Аналитички; и
- б) Синтетички.

Код аналитичког метода, суд анализира сваку околност тако што прво одређује њен карактер, тј. да ли дјелује олакшавајуће или отежавајуће (да ли иде у корист или на штету учиниоца дјела), а потом одређује интензитет њеног дејства на повећање или снижење прописане казне. Према синтетичком методу, пошто изврши класификацију околности, суд оцјењује свеукупан утицај олакшавајућих и отежавајућих околности на висину казне. Суд, у конкретном случају, може да примени један од наведених метода одмјеравања казне, али може и да комбинује њихову примјену према свом нахођењу. Битно је да узме у разматрање све околности конкретног случаја које су битне за одмјеравање казне и да правилно оцијени њихово дејство на висину казне. Оцјена суда је слободна, али она мора да буде реална, тј. да одговара укупном дејству свих околности. У образложењу пресуде суд наводи које је околности узео као олакшавајуће, а које као отежавајуће и зашто.

Околности које закон предвиђа као олакшавајуће или отежавајуће при одмјеравању казне могу да се јаве и као законски елементи обиљежја бића кривичног дјела, било да се ради о основном, квалификованом или привилегованом облику. У оваквим случајевима правило је да се околности које улазе у састав обиљежја бића кривичног дјела не могу узети као олакшавајућа или отежавајућа околност при одмјеравању казне. Дакле, иста околност не може два пута да се урачуна учиниоцу кривичног дјела (принцип забране двоструког вредновања). Ако је једна околност узета приликом прописивања казне у закону, онда она не може да буде узета у обзир и приликом судског одмјеравања казне. Од овог правила постоје изузеци: а) ако околност прелази мјеру која је потребна за постојање кривичног дјела или одређеног облика кривичног дјела и б) ако постоје двије или више околности, а само једна од њих је довољна за постојање тежег, односно лакшег облика кривичног дјела.

5. ЗАКЉУЧАК

Од најстаријих времена до данашњих дана, држава је покушавала да пронађе ефикасан, квалитетан и законит начин за сузбијање и спрјечавање различитих облика и видова криминалитета. Скуп тих мјера чини систем кривичних санкција о чијој садржини, условима изрицања и извршења,

сврси, времену трајања и сл. одређује законодавац прописујући посебна правила за суд. Тако данас, у систему мјера друштвеног реаговања према учиниоцима кривичних дјела, постоји више различитих врста и мјера кривичних санкција, од којих су казне њихова најзначајнија врста.

Слична је ситуација и у Републици Србији, као и у великом броју других европских кривичних законодавстава, будући да сва она почивају на примјени релевантних „европских“ стандарда при прописивању, изрицању и извршењу кривичних санкција. На тај начин се тежи индивидуализацији кривичне санкције према врсти и мјери сваком учиниоцу конкретног кривичног дјела сходно његовим психолошким карактеристикама, али и степену друштвене опасности која је наступила обимом и интензитетом проузроковане последице. Ипак, у систему кривичних санкција најчешће се примјењују различите врсте казни којима се учиниоцу кривичног дјела одузимају или ограничавају уставом и законима призната права и слободе.

Систем казни у Републици Србији чини скуп свих казни садржаних у кривичном законодавству државе, начин њиховог прописивања и изрицања, као и њихов међусобни однос. У циљу што ефикасније борбе против криминалитета, сва савремена кривична законодавства предвиђају више врста казни што је неопходно да би могла да се оствари индивидуализација у кажњавању, тј. да се сваком учиниоцу за конкретно кривично дјело одмјери казна којом се најбоље постиже сврха кажњавања. Према томе, постојање већег броја казни условљавају следећи фактори: а) потреба ефикасне и квалитетне борбе против криминалитета, б) потреба прилагођавања казне учиниоцу конкретног кривичног дјела ради остварења његове ресоцијализације и в) хармонизација домаћих законских прописа о примјени казне према учиниоцима кривичних дјела сходно релевантним европским стандардима.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Бабић, Милош, Марковић, Иванка, *Кривично право, општи дио*, Бања Лука 2008;
2. Бачић, Фрањо, *Кривично право, општи дио*, Загреб 1988;
3. Esser, Robert, *Europäisches und Internationales Strafrecht: Vorschriftenammlung*, Heidelberg, C. F. Müller, 2009;
4. Јовашевић, Драган, *Коментар Кривичног закона СР Југославије*, Београд 2002;
5. Јовашевић, Драган, *Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром*, Београд 2007;

6. Јовашевић, Драган, *Лексикон кривичног права*, Београд 2011;
7. Јовашевић, Драган, *Кривично право, Општи дио*, Ниш 2013;
8. Јовашевић, Драган, Икановић, Вељко, *Кривично право Републике Српске, Општи дио*, Бања Лука 2012;
9. Камбовски, Владо, *Казнено право, општи дио*, Скопје 2004;
10. Лазаревић, Љубиша, *Кривично право, општи дио*, Београд 2000;
11. Кокољ, Митар, Јовашевић, Драган, *Кривично право Републике Српске, Општи и посебни дио*, Бијељина 2012;
12. Лазаревић, Љубиша, Вучковић, Бранко, Вучковић, Весна, *Коментар Кривичног законика Црне Горе, треће измијењено и допуњено издање*, Тиват 2010;
13. Новоселец, Петар, *Општи дио кривичног права*, Загреб 2004;
14. Петровић, Борислав, Јовашевић, Драган, *Кривично право Босне и Херцеговине, Општи дио*, Сарајево 2005;
15. Roxin, Claus, *Strafrecht. Allgemeiner Teil I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre, 4. Auflage*, München, C. H. Beck, 2006;
16. Савјет Европе, *Збирка одабраних докумената Савјета Европе*, Београд 2003;
17. Срзентић, Никола, Стајић, Александар, Лазаревић, Љубиша, *Кривично право, општи дио*, Београд 1994;
18. Стојановић, Зоран, *Кривично право, општи дио*, Београд 2007;
19. Stratenwerth, Günther, Kuhlen, Lothar, *Strafrecht, Allgemeiner Teil, 6. Auflage*, Vahlen, München 2011;
20. Хорватић, Жељко, *Кривично право, Општи дио*, Загреб 2003;
21. Хорватић, Жељко, Новоселец, Петар, *Кривично право, општи дио*, Загреб 1999;
22. Wasmeier, Martin, Möhlig, Angelika (Hrsg.), *Strafrecht der Europäischen Union. 2. Auflage*, Nomos, 2008;
23. Wessels, Johannes, Beulke, Werner *Strafrecht. Allgemeiner Teil: Die Straftat und ihr Aufbau, 42. Auflage*, C.F. Müller, Heidelberg 2012;
24. Чејовић, Бора, *Кривично право, општи дио*, Београд 2002.

Правни прописи

1. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014;
2. Законик о кривичном поступку Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

Full Professor Dragan Jovašević, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš

Assistant Professor Marina M. Simović, LL.D.

Secretary of the Ombudsman for Children of Republic of Srpska and assistant professor Faculty of Law University „Apeiron“ Banja Luka

EUROPEAN STANDARDS AND PENAL SYSTEM OF REPUBLIC OF SERBIA

Summary

When it comes to social reaction measures towards perpetrators of criminal acts all contemporary states recognise several different types and measures of criminal penalties in their systems. In that way it is possible to accomplish individualisation of criminal penalties by type and measure for every perpetrator of a specific criminal act, in accordance with its psychological characteristics, but also level of social threat caused by the degree and intensity of that consequence. Still, in the system of criminal sanctions different types of sanctions that deprive or limit the perpetrators of criminal acts of their constitutional rights, and rights and freedoms recognised by law are the most applied ones. However, that system of sanctions must be at all levels synchronised with relevant European standards.

Key words: *Criminal act; Perpetrator; European standards; Penalty; Court; Method of setting penalties.*